
Jasna Fischer

Prebivalstvo slovenske Istre v obrti in industriji med leti 1869-1910

V kratkem prikazu, ki ga bom podala, bom analizirala uradne podatke avstrijske statistične službe o aktivnem pridobitnem prebivalstvu, zaposlenem v obrti in industriji v slovenski Istri, ki so bili objavljeni kot končni rezultati petih ljudskih štetij med leti 1869 in 1910 v avstrijski državni polovici. To je obdobje, ko se v slovenskih deželah v procesu industrializacije težišče v narodnem gospodarstvu počasi prenaša na neagrarni dejavnosti, pa naj gre za spremembe v industrijski in obrtni proizvodnji ali v prometu. To je povzročilo spreminjanje družbene sestave prebivalstva v slovenskih deželah v zadnjih 50-tih letih življenja slovenskega naroda v Avstro-Ogrski. Ni moj namen, da bi v tem prispevku orisala gospodarsko zgodovino slovenske Istre v zadnjih desetletjih 19. stoletja in letih do prve svetovne vojne, temveč da bi s podatki o prebivalstvu zaposlenem v obrti in industriji prikazala stopnjo gospodarskega in družbenega razvoja, kot se odslikava skozi poklicno statistiko.

Najprej na kratko o viru, ki ga uporabljam. Sodobna, stalna, splošna ljudska štetja prebivalstva sta v habsburški monarhiji urejala zakona o ljudskih štetjih iz let 1857 in 1869. Gradivo teh štetij, objavljeno v seriji publikacij, večina v seriji Österreichische Statistik, je zelo bogato in mnogovrstno. Avstrijska statistična služba ni poznala posebnega poklicnega štetja prebivalstva, pač pa so bila vprašanja o poklicu vključena v popisne pole splošnega ljudskega štetja.

Rezultati so bili objavljeni skupaj z drugimi rezultati štetja.¹ Popise prebivalstva so v drugi polovici prejšnjega stoletja izvedli šestkrat, v letih 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Popis s kritičnim datumom 31. oktobra 1857 še ni primerljiv s kasnejšimi. Predstavljam rezultate za zadnjih pet popisov med leti 1869 in 1910 s kritičnim datumom 31. december. Uporabo tega statističnega gradiva nekoliko otežujejo različne metodologije njegove obdelave, saj so se poklicne sheme od popisa do popisa spreminjale. Zato so potrebna ustrezna preračunavanja in poenotenje poklicnih shem. Zdelo se mi je najbolj smiselno to poenotenje nasloniti na poklicno shemo zadnjega popisa

¹ Rezultati poklicne statistike popisov prebivalstva v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910 so objavljeni v naslednjih publikacijah: Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. Dezember 1869, 2 zvezek, Bevölkerung nach dem Beruf und der Beschäftigung, Österreichische Statistik, I. knjiga, 2., 3., 4. zvezek. Österreichische Statistik, XXXIII. knjiga, 4., 5., 6. zvezek. Österreichische Statistik, LXV. knjiga, 4., 5., 6. zvezek, Österreichische Statistik, Neue Folge, III. knjiga, 4., 5., 6. zvezek.

iz leta 1910. Primerjave so možne za vseh pet popisov na ravni osnovnega delitvenega modela, štirih razredov, in sicer kmetijstva, obrti in industrije, trgovine in prometa ter javnih služb, vojske, svobodnih poklicev, rentnikov, zavodnikov in drugih. Ta nam omogoča kvantifikacijo globalnih premikov v gospodarski poklicni pripadnosti prebivalstva od druge polovice 19. stoletja do časa pred prvo svetovno vojno. Podrobnejša osvetlitev problema, ki me kot zgodovinarja zanima, to je procesa industrializacije, ki bi jih omogočila primerjava podatkov med in znotraj posameznimi industrijskimi in obrtnimi panogami, pa je na podlagi tega gradiva možna le za popise iz let 1890, 1900 in 1910. Tovrstne analize ne omogoča nobeno preračunavanje in se je pač treba sprijazniti z omejitvami, ki jih določa narava vira.²

Druga velika pomanjkljivost tega sicer izjemno pomembnega zgodovinskega vira je, da so najmanjše upravne enote, po katerih so objavljali rezultate poklicne pripadnosti prebivalstva, okrajna glavarstva. Zato obsežna preračunavanja, ki so potrebna, če hočemo iz rezultatov popisov izračunati podatke za slovensko etnično ozemlje, ne dajo popolnoma natančnih podatkov. Nobenih težav ni za deželi Kranjsko in slovenski del Štajerske, težje pa je za slovensko Koroško, Goriško, Primorsko s Trstom in za Istro. Zavedati se namreč moramo, da meje okrajnih glavarstev niso vedno povsem identične s slovenskimi etničnimi mejami in da zajemamo tudi območja izven našega narodnostnega ozemlja. Primer slovenske Istre je za to trditev prav lep dokaz. Za Istro so podatki poklicne statistike prikazani za okrajna glavarstva Koper, Lošinj, Pazin, Poreč, Pulo, Volosko in Rovinj kot mesto z lastnim statutom. Okrajno glavarstvo Koper so v avstrijskem času sestavljali trije sodni okraji, ki se približno pokrivajo z mejami današnjih občin. To so bili sodni okraji Koper, Buzet in Piran. Tedanji sodni okraj Buzet je z izjemo nekaj katastrskih občin danes v okviru SR Hrvatske, in ni bil del slovenskega etničnega ozemlja. Obratno pa velja za nekatere katastrske občine, ki so bile takrat vključene v okrajno glavarstvo Poreč kot del sodnega okraja Buje, da so bile del slovenskega narodnostnega ozemlja. Kot iz podatkov okrajnega glavarstva Koper ne moremo izločiti podatkov za sodni okraj Buzet, ne moremo iz podatkov za okrajno glavarstvo Poreč prevzeti podatkov o slovenskih katastrskih občinah v sodnem okraju Buje. Zato posebej opozarjam na te omejitve, ko govorim o prebivalstvu zaposlenem v obrti in industriji slovenske Istre. V sodnem okraju Buzet je živela med leti 1869 in 1910 dobra petina (med 22 in 24 odstotki) vsega prebivalstva okrajnega glavarstva Koper. Na podlagi tega dejstva pa seveda ne moremo sklepati, da je petina prebivalstva, ki je bila zaposlena v obrti in industriji v okrajnem glavarstvu Koper, iz sodnega okraja Buzet. Takšnega izračuna ne moremo narediti.

Podatki v prvi tabeli nam kažejo, da je leta 1869 delalo v obrti in industriji zaokroženo 2280 ljudi, dobrih 40 let pozneje pa že 6560, kar je skoraj trikrat več. Najmanj je naraslo število delavcev, bilo jih je le dobrih dvakrat več, medtem ko je bilo samostojnih kar šestkrat več. Hitrejše je tudi naraščanje v skupini nameščencev, saj jih je bilo v tem obdobju skoraj trikrat več. Naraščanje števila prebivalstva v slovenski

¹ Primerjaj Jasna Fischer, O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXIII/1983, str.32-35.

Istri zaposlenega v obrti in industriji je hitrejša kot pa to velja za celotno slovensko narodno ozemlje. V vseh slovenskih deželah je bilo v istem obdobju le približno dvakrat več oseb zaposlenih v teh dveh neagrarnih panogah.

Tabela 1: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji

leto	samo- stojni	name- ščenci	delavci	dninarji	skupaj aktivno prebivalstvo v obrti in industr.	Indeks	število preb. v Sl. Istri	Indeks
1869	294	39	1944	-	2277	100	62.149	100
1880	938	46	1927	348	3259	143,1	69.997	112,6
1890	747	23	2228	81	3079	135,2	74.755	120,3
1900	957	45	3083	372	4457	195,7	79.814	128,4
1910	1743	121	4388	309	6561	288,1	89.609	144,2

V istem obdobju se je število vsega prebivalstva v koprskem okrajnem glavarstvu povečalo za nekaj manj kot polovico, z 62.149 na 89.600 ljudi, na slovenskem ozemlju za manj kot tretjino, v vsej Istri pa za nekaj manj kot tri četrtine. Naraščanje vsega prebivalstva in prebivalstva zaposlenega v obrti in industriji je bilo v okrajnem glavarstvu Koper precej nad povprečji, ki veljajo za slovenski teritorij. Zato so še toliko presenetljivejši rezultati primerjav med številom zaposlenih v teh dveh panogah s številom vsega prebivalstva. Zbrani podatki za okrajno glavarstvo Koper kažejo primerjalno precejšna odstopanja glede na slovensko etnično ozemlje in glede na sosednji Primorsko in Goriško. Resda velja, da je bila rast števila prebivalstva, ki se je preživljalo z industrijsko in obrtno dejavnostjo, na tem območju hitrejša kot rast vsega prebivalstva, obe pa precej hitrejši kot na slovenskem etničnem ozemlju. Na drugi strani pa je delež prebivalstva, zaposlenega v obrti in industriji, precej nižji kot na celotnem slovenskem ozemlju. Še posebej je razlika velika, če ta podatek primerjamo s tistimi za Primorsko z Goriško.

Tabela 2: Aktivno prebivalstvo v obrti in industriji po pokrajinah v odstotkih od deželnega prebivalstva

leto	Slovenska Istra	Kranjska	Štajerska	Primorska	Koroška	Slovensko etnično ozemlje
1869	3,9	6,3	5,1	8,9	9,5	7,1
1880	4,6	6,1	5,3	10,8	10,4	7,7
1890	4,1	6,9	5,8	11,1	10,8	8,3
1900	5,6	7,9	6,3	11,7	10,8	8,9
1910	7,3	9,6	7,2	13,0	12,6	10,4

V drugi tabeli so navedeni odstotki aktivnega prebivalstva v obrti in industriji glede na vse prebivalstvo po posameznih pokrajinah. Primerjave pokažejo, da je slovenska Istra leta 1869 imela najmanjši delež aktivnih v neagrarni proizvodnji in je tudi v

letu 1910 le za deseterinko odstotka prehitela Štajersko, ki se ji skozi vsa leta tudi najbolj približuje. Za obe moramo ugotoviti relativno zaostajanje znotraj slovenskega narodnega ozemlja.³

Zelo neugodna pa je primerjava s Primorsko in Goriško, saj nam podatki kažejo tam skoraj dvakrat višje število ljudi zaposlenih v obrti in industriji. Pri tem pa moramo opozoriti na metodološki problem izračunavanja rezultatov za to pokrajino. Tu namreč ni bilo mogoče potegniti natančne črte med slovenskim in italijanskim etničnim ozemljem, isto velja tudi za etnično mejo na Koroškem. Prav tako je trd metodološki oreh, kaj storiti z mesti na obrobju slovenskega ozemlja kot so Trst, Gorica, Celovec. Zaradi visokega deleža Slovencev, ki so v njih živeli pred prvo svetovno vojno, sem jih kljub vsem promislekom vključila v analizo. Po nekaterih sodbah so zato izračunana števila previsoka. Nesporno dejstvo je, da predvsem vključevanje podatkov za Trst bistveno vpliva na rezultate analize tudi v okviru celotnega slovenskega narodnega ozemlja.⁴

Tabela 3: Aktivno prebivalstvo po obrtnih in industrijskih panogah

Panoga	1890	1900	Indeks 1890=100	1910	Indeks 1890=100
1. rudarstvo, plavžarstvo	65	101	155,4	39	60
2. industrija kamna, zemlje	60	158	263,3	444	740
3. kovinska industrija, obrt	557	555	99,6	545	97,8
4. strojna industrija, obrt	111	185	166,7	1223	1101,8
5. keramična industrija	45	75	166,7	165	366,7
6. gradbeništvo	532	1312	246,6	975	183,3
7. tiskarska obrt	8	18	225	36	450
8. tekstilna industrija, obrt	75	61	81,3	83	110,7
9. papirna, usnjarska industrija, obrt	9	12	133,3	13	144,4
10. lesna industrija, obrt	422	291	68,9	493	116,8
11. prehrabena industrija, obrt	415	817	196,9	1162	280
12. oblačilne obrti	780	867	111,2	1375	176,3
13. ostale industrije, obrti	-	5	100	8	160

Samo na kratko še o razvoju po panogah. Opozorila sem že, da so primerjave med posameznimi obrtnimi in industrijskimi panogami zaradi obdelave in prikaza rezultatov popisov možne le med zadnjimi tremi ljudskimi štetji v habsburški monarhiji, torej za čas med leti 1890 in 1910. V letu 1890 pet industrijskih in obrtnih panog zaposluje skoraj devet desetih vseh delavcev v obrti in industriji. To so bile kovinska, lesna in prehrabena industrija in obrti, gradbeništvo in oblačilne obrti. Daleč največ, do-

³ Analize o gibanju prebivalstva zaposlenem v obrti in industriji v slovenskih deželah so objavljene v razpravi Jasna Fischer, Prebivalstvo v obrti in industriji na Slovenskem od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, Prispevki za novejšo zgodovino XXVIII/1988, str.28-30.

⁴ Prav tam, str. 26 in 28.

bra četrtnina oseb je delala v oblačilnih obrteh, v ostalih pa med dobrih 13% in dobrih 18%. Leta 1900 je večina zaposlenih v tem sektorju narodnega gospodarstva, skoraj 80 % vseh, delala v štirih panogah. Ostale so iste kot desetletje poprej, močno pa je v tem letu padel delež zaposlenih v lesni industriji, na komaj dobrih 6% in se je v naslednjem desetletju dvignil le za odstotek. Ob tem štetju je imelo največ ljudi, skoraj tri desetine od vseh aktivnih, gradbeništvo, ostale tri panoge pa med dobrimi 12 in 19 odstotki vseh aktivnih v tem letu.

Glede na število zaposlenih je najmočnejša panoga v letu 1910 ponovno oblačilna obrt, presenetljiv pa je skok zaposlenih v strojni industriji in obrti, na skoraj dve desetini od vseh aktivnih, tako da je ta panoga zaposlila več kot 14% več ljudi kot desetletje pred tem. Skupaj z aktivnimi v gradbeništvu in prehrabeni industriji in obrti, zaposlujejo omenjene štiri panoge dobrih 72% vsega pridobitnega prebivalstva v industriji in obrti. Za vsa analizirana ljudska štetja velja, da vse ostale panoge, osem oziroma devet, zaposlujejo le med najmanj 0,1 in največ dobrih 8% oseb. Čeprav ni možna delitev - ponovno zaradi narave uporabljenega vira - še delitev med zaposlene posebej v industriji in posebej v obrti, kar bi nam seveda pokazalo precej bolj natančno odslkavo procesa industrializacije skozi poklicno razčlenjenost prebivalstva, pa vseeno mislim, da moremo z veliko verjetnostjo trditi, da se je z obrtno in ne industrijsko produkcijo preživljala velika večina prebivalstva zaposlena v neagrarni proizvodnji. Izrazito neenakomerna distribucija zaposlenih po panogah ta sklep utemeljuje. Resda število aktivnih v panogah, kjer je zaposleno največ ljudi, počasi toda konstantno pada. Hkrati pa je znano, da zlasti gradbeništvo, prehrabeno industrijo in obrt ter oblačilno obrt zaradi organizacije proizvodnje ne moremo šteti med industrijske panoge, ker so bile razdrobljene na veliko število majhnih obratovalnic z nizkim številom zaposlenih, pogosto pa je delal lastnik sam. Obenem je treba poudariti, da izračunani podatki za okrajno glavarstvo Koper ne odstopajo od izračunov za slovensko narodno ozemlje.⁵

⁵ Prav tam, str. 32 in 39.

DIE BEVÖLKERUNG DES SLOWENISCHEN ISTRIENS GEWERBE UND INDUSTRIE

VON 1869 BIS 1910

Z u s a m m e n f a s s u n g

In der kurzen Abhandlung ist der Versuch unternommen worden, den Grad der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklung des slowenischen Istriens mit Hilfe amtlicher Angaben der Berufsstatistik zu analysieren, die durch fünf Volkszählungen in den Jahre 1869–1910 eingeholt wurden. Es liegt an der Natur der angewandten Quelle, die die Entwicklung der Analyse nur in der Bezirkshauptmannschaft Koper ermöglichte, welche damals auch einige kroatische Katastergemeinden im Gerichtskreis Buje einbezog. Es war aber nicht möglich, die Angaben für die slowenischen Katastergemeinden auszuwerten, die in die Bezirkshauptmannschaft Poreč einbezogen waren. Die Auswertungsergebnisse zeigen uns, daß der Wachstum der Gesamtbevölkerung dieses Territoriums und der im Gewerbe und Industrie beschäftigten Bevölkerung um einiges schneller anstieg, als uns dies die Auswertungen für das slowenische ethnische Gebiet zeigen. Trotz großer Intensität des Bevölkerungsbeschäftigungsprozesses in der Nicht-Agrarproduktion war aber der Anteil der Aktiven im slowenischen Istrien um einiges niedriger, als dies im ganzen slowenischen Rahmen und in den einzelnen Landschaften der Fall war. Im Jahre 1910 hat das slowenische Istrien in hinsicht auf den Anteil der aktiven Bevölkerung im Gewerbe und in der Industrie nur die Steiermark eingeholt. Für beide können wir aber feststellen, daß sie innerhalb des slowenischen nationalen Gebiets relativ nachstehen. Die Analysen der Entwicklung nach Fachrichtungen zeigen auch keine bedeutenden Abweichungen im Vergleich zu den für das slowenische ethnische Territorium erhaltenen Ergebnissen. Auch hier wurden die meisten Personen in der Metall-, Holz- und Ernährungsindustrie und dem Gewerbe, Bauwesen und Bekleidungsindustrie beschäftigt, im Jahre 1890 neun Zehntel, im Jahre 1900 acht und im Jahre 1910 noch immer mehr als sieben Zehntel.